

O ENCICLOPEDIE A GÂNDIRII POLITICE ROMÂNEȘTI

Volumul I: 1821-1918

Coordonator

CRISTIAN-ION POPA

cu o Introducere de **ION GOIAN**

**EDITURA
INSTITUTULUI DE ȘTIINȚE POLITICE
ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE
„ION I. C. BRĂȚIANU“**

București, 2018

CUPRINS

I. INTRODUCERE. GÂNDIREA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XIX-lea. TEME ÎN DEZBATERICA CONTEMPORANĂ – <i>Ion Goian</i>	I
II. IDEI POLITICE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎNTRE 1821 ȘI 1848 – <i>Gabriela Tănăsescu</i>	7
III. GÂNDIREA POLITICĂ A GENERAȚIEI DE LA 1848 – <i>Lorena Stuparu</i>	73
IV. DEZVOLTAREA GÂNDIRII CONSTITUȚIONALE ROMÂNEȘTI ÎN SECOLUL AL XIX-lea – <i>Cristian-Ion Popa</i>	132
V. LIBERALISMUL ROMÂNESC (1821-1918) – <i>Henrieta Anișoara Șerban</i>	203
VI. CONSERVATORISMUL ROMÂNESC DE SECOL XIX (1821-1918) – <i>Cristi Pantelimon, Ana-Maria Iancu</i>	369
VII. JUNIMISMUL POLITIC – <i>Ion Goian</i>	496
VIII. MIHAI EMINESCU – GÂNDIREA POLITICĂ – <i>Ion Goian</i>	509
IX. DOCTRINA NAȚIONALĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC ȘI NAȚIONALISMUL ÎNAINTE ȘI DUPĂ STAT – <i>Dan Dungaciu</i>	539

X. PROBLEMA ȚĂRĂNEASCĂ ÎN GÂNDIREA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ DUPĂ REFORMA RURALĂ DIN ANUL 1864 – Enache Tușa	590
XI. SOCIALISMUL ȘI POPORANISMUL ÎN ROMÂNIA ÎNAINTE DE PRIMUL RĂZBOI MONDIAL – SCHIȚĂ DE ISTORIE A GÂNDIRII POLITICE – Florin Müller.....	605
XII. PRELIMINARIILE LA MAREA UNIRE – Viorella Manolache	652
AUTORII VOLUMULUI.....	763
INDICE DE NUME.....	771
BIBLIOGRAFIE GENERALĂ.....	785

Vlad, Laurențiu – *Conservatorismul românesc. Concepte, idei, programe*, antologie, prefată, note introductive și indici de Laurențiu Vlad, București Editura Nemira, 2006.

Wolff, Larry – *Inventarea Europei de est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, traducere din engleză de Bianca Rizzoli, București, Editura Humanitas, 2000.

Xenopol, Alexandru D. – *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I, Iași, Tipografia Editore „Dacia”, P. Iliescu și D. Grossu, 1903.

Xenopol, A. D. – *Istoria partidelor politice din România*, vol. I, Partea I *Dela origini până la 1848*, București, Albert Baer, 1911.

Zeletin, Ștefan – *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, prefată de Ionel Nicu Sava, ediția a III-a, București, Editura Ziua, 2005.

IDEI POLITICE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎNTRE 1821 ȘI 1848

GABRIELA TĂNĂSESCU

„Cu începutul secolului al XIX-lea, dezvoltarea neamului românesc intră în domeniul conștiinței.”

A. D. Xenopol

Ideile politice cultivate în Principatele Române la începutul perioadei moderne au reprezentat reflectarea efortului de adaptare la condițiile autohtone complexe – subdezvoltarea în raport cu Occidentul, dependența îndelungată de puterile străine, spolierea practică în regimul fanariot – și de adoptare a modelelor occidentale de gândire politică și socială. În mod inevitabil, ele au exprimat „specificitatea geopolitică a destinului național românesc”, situarea Principatelor în sfera de influență a mai multor imperii („predeterminarea geopolitică”), statutul lor intermitent de teritorii aflate sub ocupație, fărâmițarea teritorială, eterogenitatea demografică, geografică, religioasă și culturală, formarea statului național prin contribuția factorilor geopolitici și nu pe baza principiilor moderne de drept constituțional¹. În mod specific, ele au constituit o îmbinare a „tradițiilor autohtone de gândire politică” cu idei occidentale, franceze cu precădere, dar și germane și britanice². În primele decenii ale secolului al XIX-lea și îndeosebi în debutul „noii ere” a istoriei lor și a „tranziției fundamentale a politicii românești” – anul 1821 –, ideile politice autohtone s-au aflat sub influența ideilor Revoluției Franceze,

¹ Alexandre Escudier, „Semantica istorică, modernitatea politică și istoria României (1780-1939). Câteva considerații”, în Victor Neumann, Armin Heinen (editori), *Istoria României prin concepte: perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, Polirom, 2010, p. 67.

² A se vedea în această privință, de pildă, Keith Hitchens, „Liberalismul românesc (1821-1866)”, în Victor Neumann, Armin Heinen (editori), *op. cit.*, p. 134.

îndeosebi a celor de libertate națională și de „renașterea națională”³, dar și de libertate individuală, aidoma celor din întreaga Europă de Sud-Est. În primele două decenii ale „erei noi”, postfanariote, aceste idei majore au parcurs, în mod specific, o etapă de rafinare alături de altele, promovate deja, precum distribuția și exercitarea puterii și statutul extern al Principatelor. Acest proces de rafinare și difuzare a fost concomitent unuia de receptare a unor concepte care, începând din Epoca Luminilor, au dezvoltat „o putere și dinamică fără precedent”⁴, precum cele de democrație, egalitate socială, egalitate juridică, drepturi, progres, și de configurare astfel a unor noi tendințe de gândire politică. Studiul de față își propune să preceadă prezentarea ideilor politice specifice pentru spiritualitatea politică a Principatelor Române între anii 1821-1848 cu o punctare a perspectivelor metodologice pe care se sprijină această prezentare și o contextualizare politică, civilizațională și ideologică succintă a evoluțiilor ideatic-politice – mutațiile sociale și politice interne și zonale (transnaționale), asimilarea ideologiilor occidentale ale „Secolului Luminilor”, „accelerarea procesului de occidentalizare” a societății moldo-muntene și evoluția disciplinară a preocupărilor „cărurărești”. Această contextualizare este precedată de o schiță a contemporaneității filosofic-politice occidentale.

Ideile și textele în context

În ultimele decenii, în studierea ideilor politice și a demersurilor de justificare teoretică a schimbării „vremurilor” (programele de reformă) de la începutul perioadei de modernizare a Țărilor Române au fost utilizate cu preponderență ca moduri de abordare analiza textului (a limbajului textului) în contextul lingvistic, literar, intelectual în care a apărut și analiza transformării limbajului, a „materialului lexical și al semanticii lui”, a istoriei conceptuale în combinație cu istoria socială. Interesul pentru aceste moduri de abordare – care îi apropie pe analiști de metodele consacrate de Quentin Skinner și „Cambridge School”, pe de o

³ Sau „învierea drepturilor noastre acelor omorâte din vechime”. Ionică Tăutul, *Scrieri social-politice*, cuvânt înainte, studiu introductiv, note de Emil Vîrtosu, București, Editura Științifică, 1974, p. 93.

⁴ Reinhart Koselleck, *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, cu două contribuții ale lui Ulrike Spree și Willibald Steinmetz, traducere din limba germană de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, coordonarea și unificarea traducerii Gabriel H. Decuble, București, Art, 2009, p. 290.

parte, și de Reinhart Koselleck și cercul de istorie socială de la Heidelberg sau de autorii diferitelor variațiuni ale semanticii istorice (Willibald Steinmetz) sau analizei istorice a discursului (Rolf Reichardt), pe de alta – a fost motivat nu doar prin rezultatele notabile ale aplicării lor, ci și prin caracterul particular al gândirii politice a Principatelor.

Pe de o parte, ea a fost caracterizată ca „flux de idei” expus într-un limbaj arhaic și limitat, într-o „limbă română veche, în care se îmbinau moștenirile latine cu slava veche, maghiara, turca otomană și greaca modernă, precum și o română modernă în proces de formare, toate amestecate cu alte tipuri de împrumuturi lingvistice, în special din franceză”⁵. Ca atare, se impune ca analiza ideilor politice să ia în considerare trei fenomene asociate procesului de transformare lingvistică din secolul al XIX-lea – transformarea semiotică (a formelor istorice ale limbii) –, de la sfârșitul epocii fanariote: *etimologia multiplă* sau remodelarea limbii române „în punctul de întâlnire dintre mai multe regiuni cu influențe culturale”, inclusiv prin contribuția „limbilor intermediare”, neogreaca și rusa îndeosebi; *febra filologică* generată, în „perioada de tranziție fundamentală a politicii românești”, după 1821, de preluarea diversă a vocabularelor politice ca urmare a nevoii de reformă și a „capacității spontane [reduse] de interpretare a limbii”, așadar, ca urmare a contradicției dintre limbajul politic în limba română veche și în limba română nouă; *glosarea semantică* („o combinație între erudiție, jurnalism și militantism”) sau preluarea a tot mai multor cuvinte și concepte occidentale, fără echivalente semantice în limba română⁶, puse în circulație în forma unor digresiuni și parafraze în limba română. A fost considerată, de asemenea, de importanță maximă, alături de acest proces de preluare conștientă de material lexical occidental, atât analizarea transformării lingvistice⁷, a schimbărilor de sens ale termenilor și conceptelor politice – transformarea semantică – sub impactul familiarizării cu terminologia occidentală, cât și analizarea situațiilor în care, în cadrul unei literaturi social-politice (sincrone) diverse sub aspect categorial și te-

⁵ Sorin Antohi, „Cuvintele și lumca. Constituția limbajului social-politic modern în cultura română” (I), în Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, vol. XXX, 1993, p. 553, apud Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 141.

⁶ A se vedea Sorin Antohi, „Les mots et le monde. La constitution du discours sociopolitique moderne en Roumanie”, în Sorin Antohi, *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne. Le stigmat et l'utopie: essais*, Paris, 1999, pp. 135-175, apud Alexandre Escudier, *op. cit.*, pp. 70-71.

⁷ Armin Heinen, „Elaborarea istoriei României: dezbateri metodologice”, în *Istoria României prin concepte: perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, ed. cit., p. 41.

matic, sunt conferite sensuri diferite aceluiași concept – transformare pragmatică „a discursului situativ, dependent de structurile variabile ale comunicării și ale culturilor politice”⁸.

Pe de altă parte, gândirea politică în Principate, în perioada 1821-1848, a fost diferențiată specific în genul proximal al gândirii politice moderne române prin „caracterul concret foarte pronunțat”, prin puternica influență a realității sociale asupra problematicii ei, prin preponderența ei preponderentă pentru viața politică și nu pentru concepte generale. În cadrul ei, ideile sociale și politice „au fost puse în slujba unor scopuri imediate, unor idealuri de grup, de partid, de clasă, iar uneori ale întregii societăți românești”⁹. „Puțina teoretizare”, „slabul interes pentru probleme abstracte, strict teoretice și accentul constant pus pe subiectele practice”¹⁰ s-a datorat naturii textelor sociale și politice – programe de reformă și memorii, îndeosebi –, și destinatarilor lor – în principal Poarta și Curtea de la Sankt Petersburg, eventual Curtea de la Viena. În consecință, contextualizarea și analiza transformării lingvistice vor fi utilizate în studiul de față prin raportare la rezultatele cercetărilor realizate de Vlad Georgescu, îndeosebi între anii 1970-1988, din perspectiva unei „decodări cantitative” și clasificări sistematice a ideilor politice funcție de tezele centrale ale câmpurilor lor tematice¹¹, și de Alexandru Dușu, între anii 1970-1999, din perspectiva mișcărilor intelectuale, istoriei mentalităților și modernizării culturii¹². Cele câteva precizări asupra contextualizării și analizei transformării lingvistice, inserate în cele ce urmează, sunt menite să motiveze opțiunea pentru utilizarea acestor metode.

Contextualizarea filosofiei politice a trecutului prin studiul „textelor în context” constituie o metodologie istorică distinctă impusă de Quentin Skinner, alături de colegul-mentor J. G. A. Pocock și de John Dunn, în cadrul tipului de abordare consacrat de „Cambridge School” de studiu a

⁸ A se vedea Alexandre Escudier, *op. cit.*, p. 59.

⁹ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române, 1750-1831*, București, Editura Academiei RSR, 1972, p. 13.

¹⁰ *Idem*, *Istoria ideilor politice românești (1369-1879)*, München, Jon Dumitru Verlag, 1987, p. 126.

¹¹ Publicate în *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769-1830. Répertoire et textes inédits (1970)*, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române, 1750-1831 (1972)*, *Istoria ideilor politice românești (1369-1879) (1987)*.

¹² Prezentate în numeroase lucrări, între care *Cultura română în civilizația europeană modernă (1978)*, *European Intellectual Movements and Modernisation of Romanian Culture (1981)*, *Humanisme, Baroque, Lumières. L'Exemple roumain (1984)*, *Histoire de la pensée et des mentalités politiques européennes (1997)*.

istoriei gândirii politice. Contextele relevante pentru ideile politice au fost considerate în cadrul ei „limbajele politice, paradigmele sau idiomurile”, în consecință studiul specificității „constructelor lingvistice” și al „tradițiilor de discurs” a fost înțeles drept instrument al filosofiei lingvistice pus în serviciul gândirii politice. Ca atare, istoriile contextualizate ale „Cambridge School” au constituit contraponderea interpretărilor „anistorice” și „acontextuale” consacrate în cadrul „Oxford School” prin intermediul metodei studiului textual – metoda angajării unui „canon” al lucrărilor politice declarate „majore”, a unui corp de texte impuse oficial ca moduri exclusive de gândire și de evaluare a politicii. Skinner și „Cambridge School” au infirmat „pretenția că «textul» însuși ar trebui să constituie obiectul autosuficient al cercetării și înțelegerii”, că studiul unor lucrări de filosofie se rezumă la relevarea „elementelor atemporale”, în forma ideilor universale, chiar a «înțelepciunii imemorale» cu «aplicabilitate universală»¹³. De asemenea, ca *mild relativism*, istoriile contextualizate susținute de Skinner au reprezentat contraponderea teoriilor care considerau drept „cadru ultim” al înțelegerii textului „contextul factorilor religioși, politici, economici”¹⁴ și a interpretărilor contextualizate marxiste sau postmarxiste care nu recunoșteau „rolul cauzal al ideilor” în explicarea acțiunii politice și sociale¹⁵, considerând studiul istoriei intelectuale ca fiind „în cel mai bun caz marginal și probabil irelevant pentru studiul schimbării istorice”¹⁶. În plus, modelul teoretic al istoricilor de la Cambridge University, considerat a fi cea mai semnificativă abordare britanică contemporană (o „revoluție «istorică»”) și datorită faptului că aplică în studiul istoric o metodă proprie filosofiei analitice, a pus în evidență inadecvarea interpretărilor „mitologizante” de tip *Whig*, „propagandă în veșmânt istoric mai curând” decât demersuri de „istorie veritabilă” sau de „teorie politică sistematică”¹⁷. Semnificația metodei lui Skinner constă în relevarea „intenției auctoriale” prin „pătrunderea”, prin ideile autorilor, în lumea reală a filosofilor

¹³ Quentin Skinner, „Meaning and Understanding in the History of Ideas,” *History and Theory*, Vol. 8, No. 1, 1969, p. 4.

¹⁴ *Ibidem*, p. 3sq.

¹⁵ Quentin Skinner, „Quentin Skinner on Meaning and Method”, în *The Art of Theory: Conversations in Political Philosophy*, interview with *Teresa Bejan*, November 2011. <http://www.artoftheory.com/quentin-skinner-on-meaning-and-method/>

¹⁶ *Idem*, „Making History,” interview with Danny Millum, transcript 18 April 2008. http://www.history.ac.uk/makinghistory/resources/interviews/Skinner_Quentin.html

¹⁷ *Idem*, „History and Ideology in the English Revolution”, *The Historical Journal*, Vol. VIII, No. 2, 1965, p. 151sq.

trecutului. Celebrul profesor britanic a formulat drept principiu fundamental faptul că textele clasice de filosofie politică conțin mai mult decât gândurile autorilor, anume ele sunt „fapte“ – „cuvintele sunt fapte“, ele nu doar „spun“, ci și „fac“ –, sunt acțiuni „deghizate“ întrucât prezintă intervenții polemice în dezbaterile de idei ale timpului lor. Skinner a considerat că doar prin „plasarea textului într-un context lingvistic reglementat-convențional“ se poate ajunge la descoperirea a ceea ce a dorit autorul prin scrierea lui, la posibilitatea de a identifica destinatarul și maniera prin care textul încearcă să-l convingă, la posibilitatea de a „discerne forța textului“, semnificația lui și a modului în care își desfășoară argumentele. O astfel de interacțiune cu textele înseamnă, după Skinner, mai mult decât angajarea în cercetarea istorică a ideilor, înseamnă expunerea la idei necunoscute care au potențialul de a influența modul în care înțelegem lumea și, finalmente, înseamnă propensiunea către înțelegerea „teoretizării politicii însăși“ ca „formă de activitate politică“¹⁸.

Spre deosebire de Quentin Skinner și de a sa *intellectual history* – studiul sistemului limbajului care decantează acțiunile politice –, Reinhart Koselleck, inițiatorul școlii istorice de la Bielefeld, este susținătorul istoriei conceptuale, *Begriffsgeschichte*¹⁹, adică al metodei de cercetare istorică care consideră limba „ca pe o ultimă instanță, ireductibilă metodic“, „ca pe un indicator al realității preexistente“ și ca pe „un factor al descoperirii acestei realități“²⁰. În definirea istoricului german, „istoria conceptuală mijlocește... între istoria limbii și cea factuală“, una dintre sarcinile ei fiind „analizarea convergențelor, a mutațiilor și a discrepanțelor dintre concept și realitate, care intervin de-a lungul istoriei“²¹. Conceptele, precum cel de *stat*, care „au de oferit mai mult

¹⁸ A se vedea în acest sens și Gabriela Tănăsescu, „Quentin Skinner, *Libertatea înainte de liberalism* (1998)“, în *Enciclopedia operelor fundamentale ale filosofiei politice. Contemporanii 1989-2000*, coordonatori Gabriela Tănăsescu, Cristian-Ion Popa, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu“, 2016, pp. 558-575.

¹⁹ Care, așa cum arată Koselleck, s-a definit începând cu anii 1950, îndeosebi cu anul 1953, odată cu apariția studiului lui Richard Koeber, „Semantics and Historiography“. Însă cruciale pentru impunerea istoriei conceptuale sunt considerate lucrarea *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, coeditat de Reinhart Koselleck împreună cu Werner Conze și Otto Brunner și publicată în opt volume, între 1972 și 1997, și contribuțiile ulterioare ale lui Koselleck, îndeosebi *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache* (2006). Așa cum arată Alexandre Escudier în conceperea și realizarea semanticii istorice, Koselleck a fost impulsionat de Werner Conze și de cercul de istorie socială de la Heidelberg. A se vedea Alexandre Escudier, *op. cit.*, p. 55.

²⁰ Reinhart Koselleck, *op. cit.*, p. 86.

²¹ *Ibidem*.

decât simpla lor semantică“, devin indispensabile și inconfundabile și pot fi considerate „concepte fundamentale, fără de care nici o comunitate lingvistică sau politică nu se mai poate organiza“, imposibil de legat „în mod incortunabil de idei sau de probleme atemporale, chiar dacă, uneori, aceste secvențe semantice ale lor pot reapărea la fel peste timp“²². Aceste concepte fundamentale, „cu o structură internă temporală“, cu valori temporale diferite, sunt fie retrospective, cele care „transmit doar ecoul unor experiențe acumulate și refuză orice resemantizare“, fie anticipative, cele care „cheamă un alt, un nou viitor etc.“²³. După Koselleck, „societatea și limba aparțin parametrilor metaistorici, fără de care nu putem gândi istoria“²⁴, ele constituind factorii pe care se bazează o teorie a istoriei posibile care, în mod necesar, apelează la interdisciplinaritate, la domeniile învecinate, fără ca pretenția sa de universalitate să privească totalitatea, absolutul, sau „*histoire totale*“. „Istoria totală“ nu este posibilă întrucât „*acel totum* al istoriei sociale și *acel totum* al istoriei limbii nu se pot oglindi niciodată reciproc întru totul“²⁵, între istoria socială și istoria conceptualizării ei rămânând o diferență insurmontabilă, „o tensiune condiționată istoric“. „Istoria conceptualizată“ nu poate recupera lingvistic „ceea ce s-a întâmplat cu adevărat“, așa cum orice se întâmplă sau s-a întâmplat se modifică prin conceptualizare lingvistică. Însă limba „trimite atât la relațiile extralingvistice dintre evenimente, cât și – tocmai de aceea – la ea însăși“, „limba este mereu autoreflexivă“²⁶, nu poate fi despărțită de acțiune la nivel empiric nici „în desfășurarea evenimentului“ și nici „în legătura dintre evenimentele sincronice și structurile diacronice“. Ca atare, „există o interdependență între istoria socială și istoria conceptuală, astfel încât una nu poate fi explicată fără cealaltă“²⁷. Pentru Koselleck, „ce a funcționat «efectiv» pe termen lung și s-a schimbat“ poate fi dedus nu direct din sursele transmise în scris, „tezurizatoare“, ci printr-un demers preliminar predominant teoretic și terminologic. Din perspectiva istoriei conceptelor, ceea ce se prezintă ca document scris „trimite la o empirie“ pe care istoricul o poate percepe doar prin mijlocirea limbii, însă, chiar în cazul istoriei prezente, diferența dintre acțiune și

²² *Ibidem*, pp. 86-87.

²³ *Ibidem*, pp. 87-88.

²⁴ *Ibidem*, p. 10.

²⁵ *Ibidem*, p. 11.

²⁶ *Ibidem*, p. 19.

²⁷ *Ibidem*, p. 26.

limbaj „împiedică“²⁸, «realitatea» să conveargă vreodată cu istoria enunțării ei lingvistice“. Așa cum în sincronie, „ea însăși o abstracție“, actele de limbaj și faptele sunt interdependente, „transformarea diacronică, ce rămâne un construct teoretic“, nu se desfășoară în același ritm sau în aceeași ordine cronologică în planul real al istoriei și în planul istoriei conceptelor. „Este posibil ca realitatea să se fi schimbat demult, înainte ca transformarea să fi condus la apariția unui concept, după cum este posibil să fi apărut concepte care să dea naștere unor noi realități“²⁸. Analogia care există totuși între istoria socială și istoria conceptuală constă în „structurile repetabile“, în „condițiile implicite“ care fac ca ceea ce este posibil să se întâmple o dată să se repete cu regularitate pe termen lung. „Ceea ce este «de lungă durată» influențează istoria numai dacă timpul unic al evenimentelor se ascunde în structuri repetabile, a căror viteză de schimbare este alta decât cea a evenimentelor înseși. Tocmai în această relație de alternanță, insuficient definită de binomul *sincronie* și *diacronie*, rezidă tematica oricărei istorii sociale“²⁹. Relația de alternanță dintre vorbire și limbă ca sistem este definită, de asemenea, prin concept, care, ca „sublimat lingvistic“, conține experiențe cu efecte pe termen lung, și prin contextul lingvistic, care stabilește aria conținutului său semantic. Apariția unui concept nou sau enunțarea unei viziuni diferite asupra conceptului vechi reprezintă un act de inovație semantică și pragmatică. Teza lui Koselleck este că, întrucât istoria socială, ca istorie a societății, și istoria conceptuală „se schimbă în mod diferit și constituie structuri repetabile distincte“, „terminologia științifică a istoriei sociale trimite la istoria conceptuală pentru a certifica experiențele teaurizate în limbă“³⁰. În consecință, pentru a nu ignora „diferența dintre realitatea de mult dispărută și dovezile ei lingvistice“, în mod constant istoria conceptuală este raportată la rezultatele istoriei sociale.

Pentru studiul ideilor politice în spațiul moldo-muntean în perioada 1821-1848, analiza limbii, cuvintelor și conceptelor – care reprezintă „indicatori ai realităților trecutului“ și inductori ai unor „orizonturi de așteptare“, constituie „resurse strategice în disputa socială“, contribuie la formarea ideilor și „acționează în procesul realității istorice ca surse de interpretare“³¹ – relevă evidente avantaje metodologice, prin coro-

²⁸ *Ibidem*, p. 27.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 28.

³¹ Alexandre Escudier, *op. cit.*, p. 55.

borare cu analiza unor factori de factură constituțională, socială, istorică, economică, geopolitică. În acest sens, se poate dovedi utilă completarea studiului ideilor politice prin „cunoașterea vectorilor sociali ai acestor idei, a greutateii și capacității lor de acțiune“³². În esență însă, doar „complementaritatea metodică dintre semantică și pragmatică“, dintre semantică istorică, istoria socială și istoria structurală – fără de care istoria conceptuală ar rămâne o „istorie a cuvintelor“ – poate realiza asocierea dintre „utilizarea situativă“ a resurselor semnatice și contextele lor de probabilitate și acțiune³³.

„Noua gramatică a politicii“ și conceptele temporalizate

La începutul „secolului cel lung“, cel care cuprinde perioada dintre „dubla revoluție“ a secolului al XVIII-lea – Revoluția Franceză din 1789 și Revoluția industrială din Marea Britanie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (îndeosebi din anul 1760) până în primele decenii ale secolului al XIX-lea – și primul război mondial, Revoluția Franceză și armatele napoleoniene au reușit nu doar să determine dizolvarea Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (august 1806), ci și să creeze „o nouă gramatică a politicii“: „revoluția, cetățenia, statul suveran, naționalismul“³⁴. Prezentarea pe care Reinhart Koselleck a realizat-o în lucrarea sa *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache* conceptelor fundamentale, între care și cele din „noua gramatică“ postrevoluționară a politicii, poartă marca specialistului în gândirea politică a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, în istoria Prusiei între Reformă și Revoluție și în implicațiile utopismului iluminismului, și are meritul de a fi gândită din perspectiva istoriei conceptuale, a transformării semantice și pragmatice a conceptelor în contextele lor sociale și politice.

Exprimat în toată complexitatea lui abia în 1789, conceptul de *revoluție* a devenit un concept nou, specific modernității, așa cum arăta

³² Catherine Durandin, *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiană-Popovici, prefață de Al. Zub, Iași, Institutul European pentru Cooperare Cultural Științifică, 1998, p. 67.

³³ Alexandre Escudier, *op. cit.*, pp. 55-56.

³⁴ David Blackbourn, *The Long Nineteenth Century. A History of Germany: 1780-1918*, New York/Oxford, Oxford University Press, 1998, pp. XIII-XIV. Ernst Moritz Arndt, citat de Blackbourn, arăta în această privință că prin această „nouă gramatică a politicii“ a fost „accelerat acel proces de fermentare intelectuală prin care a trebuit să trecem, ca prin purgatoriul nostru, dacă am dorit să ajungem la porțile cerești ale noilor noastre condiții“. David Blackbourn, *op. cit.*, pp. 47-48.

Koselleck, un concept fundamental ce indică o schimbare structurală pe termen lung extinsă la întreaga societate și la numeroase domenii, sensul său fiind unul legitimant, de justificare a acțiunilor „de jos în sus“. De asemenea, din 1789, a devenit un concept partinic întrucât „sublimează semantic experiențe care pot fi interpretate atât de antagonic“³⁵. *Revoluția*, la fel ca *progresul*, este un concept care se temporalizează „pe măsură ce semantismul lor original, legat de semnificații spațiale, strict fizice, s-a perimat, încă din timpul Iluminismului, pentru a se consacra ca noțiuni istorice“³⁶. În secolul al XVIII-lea, conceptul a dobândit un sens subsumat filosofiei istoriei, el desemnând „evoluția“ tuturor domeniilor vieții și transpunerea lor „într-un viitor mai bun“. Ca subiect al istoriei, care a primit „astfel «botezul» necesității“, *revoluția* a desemnat „un mijloc de legitimare a unor schimbări tabuizate înainte sau considerate pur și simplu de neconceput“³⁷. Raport la „experiențele premodernității“, același tip de schimbări, de mișcări politice violente, de sus în jos, orchestrate de forțe politice dominante a fost definit prin alți termeni – „tumult“, „revoltă“, „indignare“, „conjurație“, „răscoală“, „rebeliune“, așa cum „neliniștile sociale definite dintr-o perspectivă neutră, obiectivă“ au fost definite prin „discordie“, „război civil“, „rebeliune“³⁸. Koselleck precizează că revoluția este un „concept reflexiv care combină condițiile performativ-politice cu cele ale analizei istorice empirice“, un concept impregnat de „expectanță soteriologică“, întrucât este legat de promisiunea fericirii pământești și a libertății“³⁹.

Conceptului de *cetățean*, înainte de a dobândi „claritatea teoretică și forța de impunere politică a franțuzescului *citoyen*“⁴⁰ – adică înainte de a fi asociat cu libertatea, egalitatea în fața legii și dreptul de vot în preajma Revoluției, cu valorile politice ale egalității și virtuții în timpul Revoluției și cu drepturile și îndatoririle după Revoluție⁴¹ –, a desemnat ca *Bürger* cetățeanul și totodată burghezul, ca *Stadtbürger* orașeanul, în

³⁵ *Ibidem*, p. 213.

³⁶ Reinhart Koselleck, *op. cit.*, p. 179.

³⁷ *Ibidem*, pp. 211-212.

³⁸ *Ibidem*, p. 210.

³⁹ *Ibidem*, pp. 209, 212.

⁴⁰ Definit în *Encyclopédie des gens du monde. Répertoire universel des sciences, des lettres et des arts*, vol. 3, 1751, p. 409, ca membru al unei societăți libere... care împărtășește drepturile acelei societăți și se bucură de libertățile ei“.

⁴¹ „... probabil cea mai puternică noțiune care a rezultat din Revoluție a fost conceptul de a fi cetățean“. *New World Encyclopedia*, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/French_Revolution

Iluminismul târziu, ca *Staatsbürger* (corespondentul lui *citoyen*) cetățeanul statului. Diferențierile ulterioare l-au îndepărtat însă de *citoyen*: *Kleinbürger* sau *micul burghez*, *Großbürger*, *marele burghez* sau „patricianul“, *Spießbürger* sau *burghezul filistin*. Cetățeanul – *polites*, *civis*, *citizen*, *citoyen* –, cu sensul derivat din *polis* și conexas sensului organizării constituționale – *politeia*⁴² –, constituției, practicii constituționale și ansamblului sau comunității cetățenilor, desemna individul aflat sub protecția statului în privința tuturor drepturilor și libertăților sale. Impunerea definitivă în Revoluția Franceză a conceptele iluministe, în primul rând a egalității cetățenești, a autonomiei garantată de Constituție a cetățeanului și a abolirii privilegiilor corporative, a influențat în Germania dezbaterea asupra dreptului la vot. Koselleck arată că până în 1820, în Germania, cetățeanul era definit printr-o sinteză complicată de drepturi și îndatoriri față de stat și că proiectul statului absolutist luminat funcționa întrucât, „legând individul de stat“, care „era încă ancorat social în modelul societății corporative“, a creat „pentru cetățean un spațiu minim al autodeterminării“ prin dezvoltarea economică⁴³. Marea Britanie a păstrat reglementările juridice tradiționale, le-a îmbogățit de așa manieră încât să reflecte și interesele *middle class*-ului, însă „în mod poate surprinzător pentru continentali, rolul jucat de *citizen* – concept expectativ cu conotații democratice ținând de dreptul natural – a fost unul cu totul marginal“⁴⁴. Conceptul de cetățean reflectă așadar „straturi semantice diacronice diferit suprapuse“, pornind de la conceptul aristotelic de *liberi și egali în fața legii*⁴⁵, o „propulsare a lui în dezbateră“ la momente diferite în timp generând o „forță de impunere diferită...“⁴⁶ și, într-o analiză comparativă, reflectând o „încărcătură națională“, o „autopercepție“ care se aseamănă de la o țară la alta numai în măsura în care este „în mare parte grefată pe identitatea națională“⁴⁷.

⁴² Un concept, la rândul său, temporalizat, „folosit în contexte temporale diferite, ba chiar modificat în relație cu ceva premergător și cu posteritatea sa, deci el însuși substanța istoriei conceptuale...“. *Ibidem*, p. 340.

⁴³ A se vedea *ibidem*, p. 368.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 366. Koselleck arată în acest sens că „Până târziu în secolul al XIX-lea, aici au concurat concepte juridice medievale, individuale și corporative care, cu un vocabular sociologic saturat empiric, puteau justifica revendicările clasei de mijloc... mult mai eficient decât o făceau postulatele teoretice“. *Ibidem*.

⁴⁵ De fapt „conceptul aristotelic de *politeia*... se referea în principiu la oamenii liberi și egali, care își erau propriii lor stăpâni“. Reinhart Koselleck, *op. cit.*, pp. 346, 350. A se vedea *Excurs II (Despre posteritatea conceptelor aristotelice de cetățean)*, în *ibidem*, pp. 341-355.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 42.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 387.